

KATA JAJNČEROVA, AUTORICA MONOGRAFIJE O TREBARJEVU

OLGA LASTRIC

Muzej Turopolja, Velika Gorica

UDK 39(092)
Pregledni članak

Kata Jajnčerova (1876—1953) iz Trebarjeva Desnog kod Siska, napisala je po uputama brata Antuna Radića monografiju o Trebarjevu. Veći dio štampan je u ZbNŽO južnih Slavena sv. III i VI, a ostatak rukopisa čuva se u Etnološkom zavodu JAZU. Velikom moći zapažanja, organski povezujući prošlost i sadašnjost, slikovitim i bogatim jezikom, vrlo plastično i emocionalno, često u obliku dijaloga, ona daje opis prirode i kraja sela i okućnica, odjeće i obuće, običaja u svakidašnjem životu i pri radu, te pravni običaja. U neobjavljenom rukopisu daje opis svadbenih običaja, krsnog i »naštriganog« kumstva, običaja kod pogreba i smrti, odnosa između žene i muža, te djece i roditelja.

Kad govorimo o razdoblju od 1848. do 1945. godine jedan od najinteresantnijih likova žena stvaralaca na području naše narodne baštine je svakako Kata Jajnčerova-Janjčer, autorica monografije o Trebarjevu. Rođena je u selu Trebarjevo Desno udaljenom dvadesetak kilometara od Siska.

Prvi podaci o Trebarjevu vezani su uz župu Martinska Ves koju je osnovala za svoje kmetove velikaška porodica Chopor (Čupor) koja je tu imala svoje posjede. Župa Martinska Ves spominje se već 1334. g. u popisu župâ kojeg je sastavio arhidakon Ivan Gorički. U svom izvještaju iz 1696. g. kanonik Zagrebačkog Kaptola Antun Pavao Česković navodi i sela koja su spadala u tu župu¹ i među njima spominje i Trebarjevo. Ta ista sela nabraja i Kata Jajnčerova na početku svoje monografije gdje kaže »... ove kraj ide od Jezera do Zerčice (danas Žirčica). To je jena nôša, jenáki govor i zgovarajne i jenaki običaji.«² Monografija o Trebarjevu govori nam, dakle, i o životu sela u Gornjoj Posavini, smještenih uz Savu uzvodno od Siska, prema Zagrebu. Sela se nalaze s obje strane Save pa tako postoje dva Trebarjeva: Desno veće i Lijevo manje.

God. 1802. u Trebarjevu Desnom i Lijevom bilo je 538 stanovnika u 23 doma (13 u Desnom i 8 u Lijevom), a 1857. g. u oba Trebarjeva bilo je 706 stanovnika što je za ono vrijeme bio priličan broj. U izvještaju iz 1696. g. gdje je popis obitelji koje su tada živjele u Trebarjevu spominje se i obitelj Radić.³

¹ Podaci iz arhiva Muzeja Sisak.

² Zb NŽO JSl. sv. III str. 55

³ Podaci iz arhiva Muzeja Sisak.

Kata Jajnčerova rođena je u Trebarjevu Desnom 1876. g. u obitelji Radić kao jedanaesto dijete Imbre Radića, oca Antuna i Stjepana. Radići su bili velika zadruga, a poslije diobe otac Imbro »je svoj tal iže odvelel na valce na svoje gruntišće bole nazaj i natu svoju ižicu, koja je imela samo dve komarice, stric Imbro je gore digel trem, jer je bile čudaj dece i ne bi mogli si dole stati«. ⁴ Tako je Kata rođena »v hiži zdelanoj od plajniki na trem«. Obitelj Imbre Radića imala je oko 17 jutara zemlje, većinom livade. Živjeli su dosta teško iako im je financijsko stanje poboljšavala vodenica — »Radićov melin« — koji su imali na Savi. U Trebarjevu je bilo pet do šest mlinova, a Trebarci su poznati »varadinci«, tj. ljudi koji prave lajze, čamce, meline i brodske skele. Pravili su ih uglavnom na Savi od Zagreba do Zemuna, a nekad i na Kupi oko Karlovca i u Petrovaradinu.

Kata j išla u školu u Martinsku Ves, ali malo i neredovito, tako da je završila samo dva razreda. Rasla je radeći seljačke poslove, a često je pomagala u kući i oko djece starijoj sestri udataj u susjedno selo Ljubljanica. Udala se je u sedamnaestoj godini za lijepog i veselog Mirka Jajnčera (Jajčer) čiji su ukućani bili veseljaci, koji ne misle na ono što će sutra biti. Poslije diobe zadruge Jajnčer Katina obitelj ostala je na manje od četiri i pol jutra zemlje i velikim dugom »tako da često nije bilo kej teknuti v lonca«, a kukuruz je imao »klike kak kifline, jer su ga samo vrapci gnojili«. Imali su i vodenicu na Savi — »Janjčerov melin« — ali uza sav trud i muku gospodarstvo je slabo napredovalo. Uz posao oko gospodarstva Kata se je brinula o djeci (imala je četiri kćeri i jednog sina) te o bolesnim roditeljima svoga muža. Obratila se je za pomoć bratu Antunu, koji je bio urednik *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU*. Antun je svojoj sestri umjesto pomoći u novcu dao svoju »Osnovu za sabiranje građe iz narodnog života« i uputio je kako će pisati. ⁵ Kata je pisala oko dvije godine, ali monografiju nije nikad završila. Jedan dio je tiskan u svesku III 1898., a drugi u knjizi VI 1901. ZNŠO J. Sl. Ostatak rukopisa koji se čuva u Etnološkom zavodu JAZU nije nikad tiskan možda zato jer je dr Ante Radić otišao iz uredništva *Zbornika*.

Monografija je pisana kajkavskim, zapravo kekvavskim ⁶ govorom kojim se govori u Trebarjevu, jer se umjesto književne upitne zamjenice »što« upotrebljava »keja«. U Trebarjevu svako »nj« izgovaraju kao »jn«, pa tako i Katino prezime izgovaraju »Jajnčer«. Međutim Trebarci često ispuštaju i taj »j« pa onda Katu zovu »Jančer« ili čak i »Jenčer«.

Prema dogovoru Kata je trebala primiti iznos od 6.000 ondašnjih kruna za svoj rad. Primila je, međutim, samo 700 kruna, tako da još 1932. g. moli Akademiju da joj isplati ostatak (prepiska sačuvana u Etnološkom zavodu JAZU).

U objavljenom dijelu rukopisa Kata daje opis kraja i prirode, sela i kuće, odjeće i obuće, hrane, običaja u svakidašnjem životu, kod posla i rada, te pravnih običaja. U monografiji dolazi do izražaja autoricin živ interes

⁴ Zapisi Ivana Cvetkovića iz Trebarjeva, arhiv Muzeja Sisak,

⁵ Vladimir Babić »Trajan spomenik o Posavinici« *Jedinstvo* 7. III 1968.

⁶ Zb. NŠO J. Sl. sv. III str. 165

za sve pojave u seljačkom životu, velika moć zapažanja, slikovit jezik pun emocionalne snage, a sve protkano velikom senzibilnošću. Naročito se ističe opis velike poplave 1896. godine. Organski povezuju prošlost i sadašnjost, finim humorom obasipa svoje seljane, a oštrim sarkazmom šiba gospodu. Sve to opisuje detaljno, navodeći pojedine primjere, pa čak ako je samo i jedan slučaj, dajući pri tome svoj sud da li je to dobro ili ne.

Opisujući kraj i prirodu navodi gdje se sve nalaze njive, pašnjaci, livade, a za zemlju kaže da je »mulna, pol dobra a pol zločesta«. »Za muža i ženu i z dvojû, trojû decû, a ima saki i babicu, ili deda, to jest: jôca, ili mater, — takvê zemlê, pol dôbre i pol zločeste, treba je bar šest rali, i dve rali sinokoše, kejtj je treba sakome čoveku blage vózne, i bar dve kravice, i dve teličice, i jene trojê svin«. ⁷ Međutim taj minimum je imao malo tko jer poslije dioba zadrugâ, zbog velikog broja zadrugara, a malo zemlje, postaju siromašniji. Kata nostalgično gleda na prijašnji život u zadrugama, dok su još ljudi bili »na vrpe«, shvaćajući njegovu prednost te negoduje zbog dioba za koje krivi gospodu. Kaže: »I nike na svetu nê krive naše bokčije, neg dël, a tomu delu su kriva gospoda, kâ imaju preke toga vlast i oblast, i kâ vladaju z narodem«. ⁸

Opisujući kuće Kata točno opisuje kakvih sve kuća ima u selu, način gradnje, raspored gospodarskih zgrada na okućnici kao i raspored pokućstva u kući, kakvi se poslovi obavljaju u kojem dijelu kuće ili gospodarskom objektu i gdje se nalaze pomagala i alati za obavljanje toga posla. Kuću zovu »hiža«, a »stajne« su hiža i gospodarski objekti. Kad Kata govori o »hiži« ona pri tome misli i na svu družinu u kući, na njihov rad i život.

Kuće su građene u nizu uz glavnu ulicu, a kad se zadruga dijeli onda grade kuće jednu iza druge, tako da nastaju pokrajne ulice. Nekadašnje velike prostrane zadružne kuće građene su od tesanih planjki s hrvatskim vezom — »vugličem« — obično sa trijemom. »A hižu dela, ki kak more. Ki si ima š čim i š česa, i de je više družine, ti moraju delati stajne na treme, tê more žmeti gore: hižu, i kûjnu, i dve komore, i dole: na saki kraj dve šute, i srédi počute. Na ganjki si gospodarica naredi komórek«. ⁹ »Stajne je pokrivena s črepom, mogućeši si pokrije dūplit a siromak áj-fuh«. ¹⁰ Uz kuću — hižu na okućnici se najčešće nalaze i »hlev, štagel, štala, kuvarna, svinec, kuračica, zdenec i drvocep«, krušna peć, a negdje i »volnik i teleček«. Iza kuće prostire se vrt, pa »sliivar, zavrtnica« i pašnjak. Međutim način gradnje kuća se mijenja. Ljudi sve više grade kuće s »poberuvima« jer ima sve manje drveća u šumama, a pogotovo dugih planjki, dok je cigla skupa. Čak raskopavaju stara »stajna« i od toga prave novo, iako to rade nerado bojeći se prokletstva starih: »pak su starci zaklinali i na onoga prokletstvô metali, ki bi da raskapal stajne, one, kej oni s tešku mukû vržeju...¹¹ Radi toga domaćini izbjegavaju započeti rušenje, pa to

⁷ Ibidem sv. III str. 76

⁸ Ibidem sv. III str. 108

⁹ Ibidem sv. III str. 109

¹⁰ Ibidem sv. III str. 108

¹¹ Ibidem sv. VI str. 221

uradi netko od daljih susjeda. Krajem 19. stoljeća donijet je propis »da ne sme nište delati niti svinca, niti kuračice, dok ne dopremi kumušije, gospode nekakve, određivat mesta«. ¹² Komisija za skupe novce određuje lokaciju za nove objekte, a te lokacije seljanima nikako ne odgovaraju pa Kata odluke komisije uspoređuje s odlukama i bistrinom sedmogodišnjeg djeteta.

Kod opisa odjeće, ili kako narod zove »obleče ili joprave«, autorica opet navodi da to vrijedi za cijelu faru. Tu vrijede po nepisanom zakonu određena pravila o tome tko, što i kada oblači, prema svojoj dobi i prilici, i na koji se način oprema. To vrijedi naročito za ženske osobe, a koja se toga ne pridržava, žene je oštro kritiziraju. Ako je muž neuredan, opet su krive žene. Odjeća je načinjena od domaćeg, najčešće lanenog, platna. Kod ženske odjeće dijelovi su rubača, opleće, a kasmije »švabica«, i »zaslen« uz mnoštvo ukrasnih dodataka od vrpce, koji uz ukrasnu imaju i magijsku i apotropejsku ulogu, te nakit. Djevojke su gologlave, a poslije udaje stavljaju na glavu kapicu — »puculice« i preko toga marame — »peče«. Naročito je važno da su »zamužne dekle« i »mlade sneje« lijepo opremljene i uređene svaki dan, a naročito kad su veći radovi, i to najčešće treba biti »pisanina«. Iako žene još nose odjeću od domaćeg platna, »peču« već zamjenjuju po ljetu svilenim kupovnim, a po zimi vunanim rupcima. Muškarci nose rubaču »tvezenu« i gače s »rojtama«, ali mlađi sve češće i hlače od kupovnog »cajga«.

Obuća nije strogo propisana nego nose što god mogu nabaviti: »jopojnke s remenjem, štifetline i pujnđe« niske ili visoke, od sukna, baršuna ili »lastinske«, a muškarci i čizme.

Autorica nam opisuje i staru odjeću koja se je nosila, kako ona kaže, »u staro vrijeme«, a od koje se je nešto našlo na terenu i u naše doba.

Veliku pažnju Kata posvećuje opisu hrane i kaže »...će je dele teške potrebna je žmahna hrana...« i zato hvali gazdarice koje paze da uvijek bude svega onoga što treba. Sve što se kuha zove se »sečive«; meso koje se kuha i peče i začini zove se »smok«, dok su mliječne prerađevine »bijeli smok«. Navodi što se sve jede u kojim prilikama za svaki dan, za težake, za svadbu, za velike gode. Kod opisa klanja točno navodi kako se što radi i tko to radi, redosljed rezanja mesa, sušenja i recepte za kobasice. Detaljno opisuje priređivanje hrane, ribanje zelja, pečenje kruha, (kojemu posvećuje naročitu pažnju), posao oko »mlečnoga« itd. dajući pri tome i recepte uz obilje živih i zanimljivih pojedinosti.

Veći dio materijala napisan je u obliku dijaloga ili opisa razgovora među seljanima, vrlo plastičnim stilom, tako da čitalac dobija osjećaj da se nalazi u selu među ljudima koji razgovaraju. To je naročito slučaj kod opisa običaja u svakodnevnom životu kojih se stari još pridržavaju, a mladi ih ne poznaju dosta dobro ili ih se manje pridržavaju.

Kata Jajncerova također opisuje običaje prilikom ustajanja, kod jela i pila, kod stola i kućnih poslova (o čišćenju, parenju i gladenju rublja), kod gospodarskih poslova vezanih uz voženje gnoja, sijanje, okopavanje i

¹² Ibidem sv. III str. 221

vršenje, običaje prilikom kupovanja i prodaje, mijenjanja i posudbe, o međama i međašima, o mlinarima i »čredarima«, opisujući i mlinove na Savi. Spominje da su se prije ljudi međusobno pomagali kod većih, zajedničkih poslova, ali sada to nijetko čine pa onaj tko treba pomoć mora tu pomoć platiti.

O svemu gore navedenom autorica je pisala opširnije, ali je tiskano u nešto skraćenom obujmu. Prema redakciji »Zbornika«, ispušteno je nešto »poradi nedostatka prostora i drugih neprilika.« U dijelu napisanog, ali ne i objavljenog materijala (pohranjenog u JAZU) nalazi se opis svadbenih običaja, krsnog i »naštriganog« kumstva, običaja kod smrti i pogreba, odnos između muža i žene, te djece i roditelja. Nažalost za sada nema izgleda da se taj materijal objavi...

U sjećanjima na svoju kumu Katu »Jenčerovu-Radičku« njezino kumče Ivan Cvetković iz Trebarjeva — danas 60-godišnjak — kaže: »Navek je bila više ozbiljna i čak bi se rekle stroga, ali spametna i razborita. Bila je »dareča« darežljiva i čudaj putov je dala mele za žgance kad nesme imeli. Navek je imela neku posloviču na pameti i saki ju je rade pital za savet i ona ga je rade dala. V copnije ne nigdar veruvala, više je veruvala v knjige. Rade je čitala i kej je prečitala znala je skorem napamet povedati. Još i den denes se u selu spomene za nekoga »kak si ti petasta (precizna) kak Radička Jenčerova«.¹³

Svoje veliko srce Kata je ponovo dokazala za vrijeme rata. Godine 1943. u ovaj dio Posavine dovedena su srpska djeca čiji su roditelji otjerani na rad u Njemački. Kata je primila k sebi malu Stanu iz Obreži kod Pakraca i brinula se o njoj do kraja rata i povratka njezinih roditelja.¹⁴

Živjela je u starosti mirno i povučeno. Umrkla je 1953. god. u rodnom Trebarjevju ostavljajući njemu i Posavini trajan spomenik.

KATA JAJNČEROVA, THE AUTHOR OF THE MONOGRAPH ON TREBARJEVO

Summary

Kata Jajnčerova (1876—1953) lived in the village Trebarjevo Desno at the banks of Sava, near Sisak. Instructed by her brother Antun Radić, she wrote a monograph on life in her village. Most of it was published in *Zbornik za narodni život i običaje*, vols. 3 and 6, while the remaining, unpublished part is kept at the Ethnological Institute of JAZU in Zagreb.

Kata's monograph discloses her great power of perception, a natural association between the present and the past, a style of rich and picturesque vocabulary sometimes immersed in emotion and often in the form of a dialogue. She described the village and its natural surroundings, clothing, houses, customs related to everyday life and work, as well as unwritten legal customs. In the unpublished manuscript she described weddings, baptisms, funeral customs, the relations between husbands and wives, as well as those between parents and children.

¹³) Zapisi Ivana Cvetkovića iz Trebarjeva, arhiv Muzeja Turopolja.

¹⁴) Vladimir Babić »Trajan spomenik o Posavini«, Jedinstvo 14. III 1968.